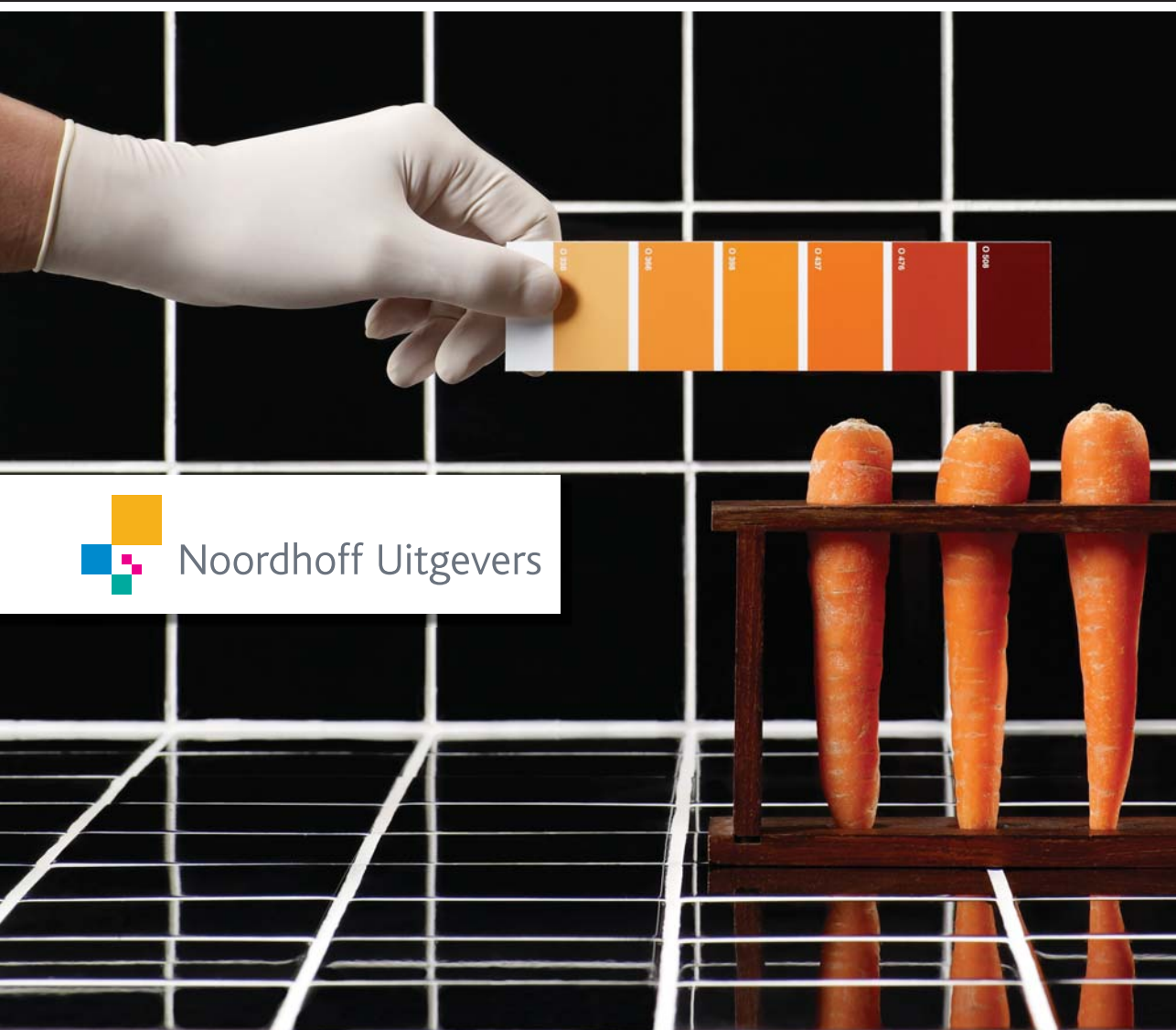

Onderzoek de basis

Hans van Buuren
Hans Hummel
Jeroen Berkhout
Aad Slotmaker

Derde druk

Noordhoff Uitgevers

Onderzoek

De basis

Onderzoek

De basis

Hans van Buuren

Hans Hummel

Aad Slootmaker

Jeroen Berkhout

Derde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen
Omslagillustratie: Stockbyte

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

0 1 2 3 4 5 / 13 12 11 10 09

© 2009 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/reprorecht). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84729-6
ISBN 978-90-01-76552-1
NUR 916

Woord vooraf

Dit boek is bedoeld als een prettig leesbaar en beknopt naslagwerk dat de belangrijkste (basis)kennis bevat over het opzetten en uitvoeren van onderzoek.

Het boek *Onderzoek de basis* is geschreven voor studenten in het hoger beroepsonderwijs. Voor jullie is het doen van onderzoek vaak het eerste, op de praktijk gerichte, grotere project, dat zelfstandig tot een goed einde moet worden gebracht. Leren onderzoeken is een activiteit die vaak onnodig veel tijd en begeleiding van docenten vraagt. De tijd binnen de opleiding is beperkt, zodat je moet leren het onderzoek op efficiënte wijze uit te voeren. De belangrijkste vaardigheid die daarvoor nodig is, is het toepassen van een systematische en doelgerichte werkwijze bij het opzetten en uitvoeren van een onderzoek.

De derde druk is op een aantal onderdelen geactualiseerd. Dit geldt met name voor de SPSS-onderdelen en de referenties. Verder zijn in de appendix aanwijzingen bij het computerprogramma opgenomen. Dit computerprogramma staat op de website www.onderzoekdebasis.noordhoff.nl.

Op de website 'www.onderzoekdebasis.noordhoff.nl' bevindt zich het computerprogramma *Onderzoeker de basis*. Dit boek verwijst naar dat programma. Boek en programma vormen een op elkaar afgestemd geheel van denken en doen. Met het programma kun je de beschreven systematiek leren toepassen op jouw eigen onderzoeksproject.

Hans van Buuren
Hans Hummel
Aad Slootmaker
Jeroen Berkhout
Heerlen, oktober 2008

Inhoud

Inleiding 9

- 1 Onderzoeksplan 11**
    - 1.1 Waarover gaat het onderzoek? 13
    - 1.2 Waartoe dient het onderzoek? 15
    - 1.3 Waarom wordt er onderzocht? 16
      - 1.3.1 Praktische problemen en kennisproblemen 16
      - 1.3.2 Relevantie van het onderzoek 16
      - 1.3.3 Formulering van de doelstelling 17
    - 1.4 Wat wordt er onderzocht? 18
      - 1.4.1 Afleiding van deelvragen 19
      - 1.4.2 Onderzoeksvragen en waarnemingsvragen 21
      - 1.4.3 Vraagtypen en communicatieve doelen 21
      - 1.4.4 Formulering van de vraagstelling 23
      - 1.4.5 Definiëring van begrippen 24
      - 1.4.6 Theorie 25
    - 1.5 Waar wordt er onderzocht? 26
      - 1.5.1 De onderzoekseenheden 27
      - 1.5.2 De bronnen 28
    - 1.6 Wanneer wordt er onderzocht? 30
    - 1.7 Hoe wordt er onderzocht? 31
      - 1.7.1 De strategie 31
      - 1.7.2 De methode 36
      - 1.7.3 Relatie strategie en methode 37
    - 1.8 Hoeveel onderzoeken? 38
  - Samenvatting 38
-
- 2 Dataverzameling 39**
    - 2.1 Kiezen van de onderzoeksgroep 39
      - 2.1.1 Populatie en steekproef 40
      - 2.1.2 Het trekken van een steekproef 41
      - 2.1.3 Soorten steekproeven 42
      - 2.1.4 De omvang van de steekproef 44
      - 2.1.5 Mogelijke fouten bij steekproefonderzoek 44
      - 2.1.6 Experimentele groepen 46
    - 2.2 Meetbaar maken van begrippen 46
    - 2.3 Kiezen van de methode 52
      - 2.3.1 Gebruikmaken van bestaand materiaal 54
      - 2.3.2 Observeren 57
      - 2.3.3 Vragen 61
  - Samenvatting 69

- 3**   **Data-analyse** 71
  - 3.1   Voorbewerking van de onderzoeksgegevens 71
    - 3.1.1   Invoeren van onderzoeksgegevens 72
    - 3.1.2   Controle op de kwaliteit van de gegevens 74
    - 3.1.3   Datareductie door schaalconstructie 75
  - 3.2   Statistische analyse 78
    - 3.2.1   Bepaling analysemodel 78
    - 3.2.2   Kiezen van de statistische techniek 82
    - 3.2.3   De eenheden vormen één groep 83
    - 3.2.4   De eenheden vormen meer groepen 90
    - 3.2.5   Keuze van analysetechnieken in de praktijk 90
  - Samenvatting 92

- 4**   **Interpretatie en verslaglegging** 95
  - 4.1   Vorbereiding 95
    - 4.1.1   Aandachtspunten 96
    - 4.1.2   Modelopzet inhoud 97
  - 4.2   Het schrijven 103
    - 4.2.1   Tips voor de sneuvelversie 103
    - 4.2.2   Tips voor de definitieve versie 104
    - 4.2.3   Criteria voor beoordelen definitief verslag 107
  - Samenvatting 108

Begrippenlijst 109

Geraadpleegde literatuur en onderzoekslinks op het web 122

Register 124

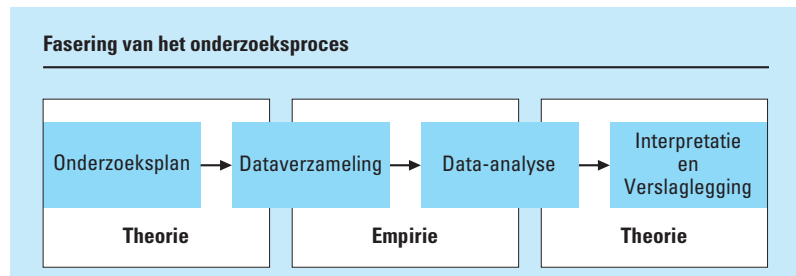
Inleiding

Dit boek beschrijft kort en bondig de verschillende stappen, vragen en keuzes die binnen het doen van onderzoek worden gedaan. Via het bijbehorend computerprogramma 'Onderzoeker *de basis*' kun je leren deze stappen te zetten, vragen te beantwoorden, en keuzes te maken binnen je eigen onderzoek. In 'Aanwijzingen bij het computerprogramma' (achterin dit boek) vind je de systeemvereisten, en hulp als je het programma gaat gebruiken.

De toevoeging *de basis* geeft aan dat een eerste kennismaking met onderzoek wordt geboden, waarbij je behalve basiskennis van de theorie ook onderzoeksvaardigheid opdoet, zonder dat daarbij veel extra begeleiding en tijd nodig zijn. Voor een grondiger overzicht van de theorie verwijzen we naar de bestaande handboeken voor onderzoek (zie literatuur). Voor meer opleidingsgebonden onderzoeksvaardigheden verwijzen we naar de vervolmodules uit deze reeks.

Zoals in de meeste handboeken voor onderzoek, onderscheiden we ook in dit boek vier onderzoeksfasen: maken van een onderzoeksplan, dataverzameling, data-analyse en interpretatie en verslaglegging. Tijdens deze fasen overheerst eerst de theorie, dan de empirie (het veldwerk) en uiteindelijk weer de theorie.

We gaven aan dat de kennis uit dit boek gedurende het gehele onderzoeksproces meteen op je eigen onderzoek kan worden toegepast met behulp van het bijbehorende computerprogramma.

Het programma heeft dezelfde opbouw als het boek, maar niet alles wat het boek behandelt komt terug in het programma. Daarentegen geeft het programma, waar nodig, meer ondersteuning dan het boek.

Hiervoor zag je in de linker marge al een websitebolletje staan. Je zult dit teken vaker tegenkomen in dit boek. Op die plaatsen biedt het computerprogramma op de website extra informatie en hulp. Bij het doorlopen van het computerprogramma zijn altijd de relevante pagina's van het boek aangegeven. Door deze 'wisselwerking' zal het leren kennen (de theorie) en leren doen (de praktijk) van onderzoek worden vergemakkelijkt.

Ten slotte, het staat iedere student uiteraard vrij, boek en programma op eigen wijze te gebruiken. Zelf denken wij dat het bij een eerste kennismaking met 'systematisch onderzoek uitvoeren', raadzaam is steeds per onderzoeksfase eerst het (hoofdstuk uit het) boek en dan het programma(onderdeel) te volgen.

Onderzoeksplan

1

- 1.1 Waarover gaat het onderzoek?
- 1.2 Waartoe dient het onderzoek?
- 1.3 Waarom wordt er onderzocht?
- 1.4 Wat wordt er onderzocht?
- 1.5 Waar wordt er onderzocht?
- 1.6 Wanneer wordt er onderzocht?
- 1.7 Hoe wordt er onderzocht?
- 1.8 Hoeveel onderzoeken?

De belangrijkste voorwaarde voor het systematisch en doelgericht uitvoeren van onderzoek is het maken van een goed plan. Vergis je hierin niet, het opstellen van zo'n plan zal je circa een kwart tot een derde van de totale onderzoekstijd kosten. We noemen zo'n plan het *onderzoeksplan*. De ervaring leert dat wanneer het onderzoeksplan onvoldoende is doordacht, de kans groot is dat je later in het onderzoek vastloopt of het spoor bijster raakt.

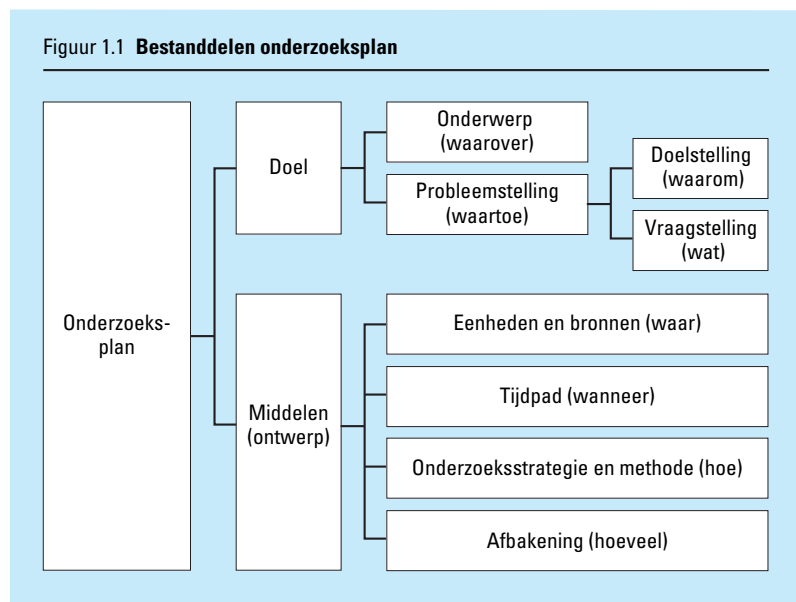
Het uitvoeren van onderzoek is handelen volgens een van tevoren opgesteld plan. In het algemeen bestaan plannen uit *doelen* en *middelen* om die doelen te bereiken. Een goed onderzoeksplan verschafft je dan ook een kort en duidelijk antwoord op de vraag wat het doel en de middelen zijn van het onderzoek. Je moet daartoe de 'topische vragen' waarover, waartoe, waarom, wat, waar, wanneer, hoe en hoeveel kunnen beantwoorden.

- *Waarover gaat het onderzoek?* Met welk *onderwerp* wil ik mij in het onderzoek bezighouden?
- *Waar toe dient het onderzoek?* Een beschrijving van het onderzoeksdoel noemen we de probleemstelling. Binnen de probleemstelling maken we onderscheid tussen de reden waarom het gehele onderzoek wordt uitgevoerd (de waarom-vraag) en de vraag die we met het onderzoek willen beantwoorden (de wat-vraag).
  - *Waarom wordt er onderzocht?*
Een onderzoek komt nooit uit de lucht vallen, maar heeft altijd een reden. De uitwerking van de waarom-vraag wordt de *doelstelling* van het onderzoek genoemd. Het vinden van de oplossing is het *externe doel* van het onderzoek.

Probleemstelling

- *Wat wordt er onderzocht?*
Je zoekt in een onderzoek naar kennis waarmee het gestelde doel kan worden bereikt. De uitwerking van de wat-vraag wordt de vraagstelling genoemd. De beantwoording van deze vraagstelling is het *interne doel* van het onderzoek.
- *Waar wordt er onderzocht?* De kennis die nodig is om de vraagstelling te beantwoorden, verkrijg je door in de werkelijkheid gegevens te verzamelen. Je moet je als onderzoeker afvragen wie (welke *onderzoekseenheden*) of wat (welke *bronnen*) daartoe moeten worden onderzocht.
- *Wanneer wordt er onderzocht?* Met het oog op de haalbaarheid van je onderzoek dient je onderzoeksplan een *tijdpad* te bevatten. Dit bevat het tijdstip van begin en einde van het onderzoek als geheel en van de verschillende uitvoeringsfasen afzonderlijk. Een dergelijk tijdpad maakt een efficiënt beheer van de tijd mogelijk. Bovendien voorkomt het dat je een te optimistisch beeld van de omvang van een onderzoek krijgt.
- *Hoe wordt er onderzocht?* Je dient een keuze te maken uit diverse onderzoeksstrategieën met daarbinnen weer verschillende *methoden* en *technieken* van dataverzameling en data-analyse.
- *Hoeveel onderzoeken?* Voor elk onderzoek gelden beperkingen in tijd, geld en technische hulpmiddelen. Vandaar dat een van de belangrijkste aspecten van een goed onderzoeksplan de *begrenzing* of *afbakening* is. Je kunt het doel ruim of bescheiden stellen, de gezochte kennis meer of minder diepgaand onderbouwen en uit meer of minder arbeidsintensieve onderzoeksstrategieën kiezen.

De uitwerkingen van het doel (eerste vier vragen) en van de middelen (laatste vier vragen, ook wel *ontwerp* genoemd) vormen de acht bestanddelen van een onderzoeksplan (zie figuur 1.1).

In dit hoofdstuk zal achtereenvolgens worden ingegaan op de mogelijke antwoorden op deze vragen. Met het computerprogramma kun je voor je eigen onderzoek keuzen en invullingen vastleggen in een onderzoeksplan, dat je aan de docent kunt voorleggen.

■ ■ ■ 1.1 Waarover gaat het onderzoek?

Het is verstandig zo vroeg mogelijk in je studie te beginnen met na te denken over mogelijke onderwerpen en een gekozen onderwerp eerst goed te verkennen, in te perken en af te bakenen. Ook als je een onderwerp krijgt aangedragen, is het nodig je in te leven in het bijbehorende maatschappelijke terrein en vakgebied. Je kunt dan het beste eerst even in de bibliotheek of op het internet ('googlen') zoeken naar literatuur over het onderwerp en intussen zo goed mogelijk opschrijven wat je wilt weten.

Eerste verkenning

Of een onderwerp geschikt is om er onderzoek naar te doen, kun je nagaan met behulp van de volgende verkennende vragen:

- *Past het onderwerp binnen je opleiding?*
- *Is het onderwerp geschikt om te onderzoeken?* Heb je enig idee of de gegevens beschikbaar zijn en is het onderzoek uitvoerbaar in termen van tijd, kosten, begeleiding en medewerking van degenen die je gaat onderzoeken?
- *Is het onderwerp relevant?* Heb je enig idee of je met je onderzoek een bijdrage kunt leveren aan kennisuitbreiding of aan de oplossing van een maatschappelijk probleem?
- *Gaat het om een bekend onderwerp?* Kun je voortbouwen op bestaande theorie en onderzoek? Hoe minder bekend is over het onderwerp, des te meer tijd je nodig zult hebben om het onderzoek op tijd af te ronden.

Inperking en afbakening

Wanneer je na de eerste verkenning van je onderwerp een beeld hebt van de verschillende aspecten, kun je het onderwerp gaan inperken en afbakenen. Daarbij gaat het erom dat je helder krijgt welke aspecten van je onderwerp in het onderzoek worden uitgewerkt en welke aspecten buiten beschouwing blijven.

Wanneer je onderwerp onvoldoende is ingeperkt, bestaat het gevaar dat je de weg kwijtraakt in de veelheid aan mogelijkheden die het onderwerp je biedt. Alles hangt immers met elkaar samen. Je blijft stuiten op nieuwe aspecten en gegevens waarvan je denkt dat ze mogelijk-erwijs van belang zijn.

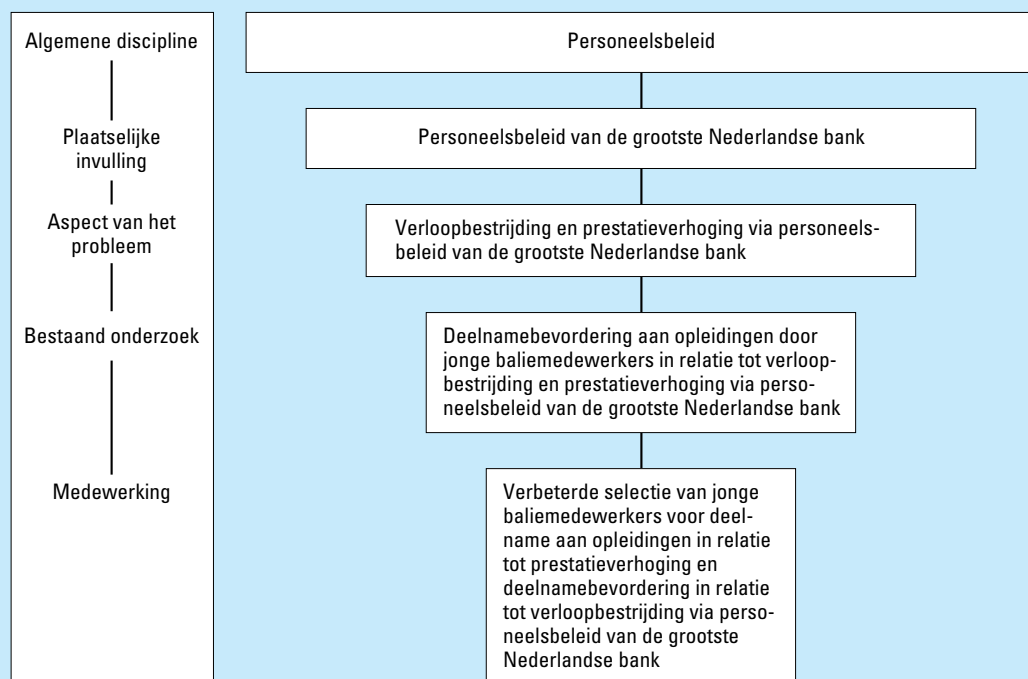
■ Voorbeeld 1.1

Stel dat je stage loopt op de afdeling Particuliere Dienstverlening van het grootste Nederlandse bankbedrijf en dat je het idee hebt dat daar van het personeelsbeleid te weinig terecht komt. Je wilt dus iets doen met het personeelsbeleid binnen het bancaire bedrijf. Een van de belangrijkste gevolgen van het slechte personeelsbeleid volgens jou is dat de meeste krachten na verloop van tijd weggaan of onvoldoende presteren.

Je wilt nagaan of daaraan iets te doen valt. Dan heb je nu een onderwerp, dat overigens nog wel verder ingeperkt en afgebakend moet worden.

- Je begint met het bepalen van de algemene discipline waarin je onderzoek wilt doen (in het voorbeeld: personeelsbeleid).
- Je zoekt een plaatselijke invulling (in het voorbeeld: de grootste Nederlandse bank).
- Je geeft aan welke aspecten van het probleem je wilt beschouwen (in het voorbeeld: bestrijding van verloop én prestatieverhoging).
- Je gaat na of je voorlopig onderwerp nog verder ingeperkt moet worden op basis van bestaand onderzoek of theorievorming (zie figuur 1.2)
- Je gaat na of je medewerking kunt verkrijgen op de plaats van het onderzoek.

Figuur 1.2 Inperking onderwerp ('trechter')

■ Voorbeeld 1.2

Je raadpleegt de literatuur over bestrijding van het verloop binnen het bancaire bedrijf en ontdekt dat daar bar weinig over geschreven is. Tijdens dat zoeken stuit je echter op een rapport van het belangrijkste opleidingsinstituut voor het bank- en effectenbedrijf dat gaat over loopbaanstimulering en prestatiebevorderende maatregelen. In dat rapport wordt gesuggereerd dat de meeste problemen ontstaan wanneer jonge baliemedewerkers enkele jaren in dienst zijn en onvoldoende gebruikmaken van opleidingsmogelijkheden om hogerop te komen. Het grote verloop en de slechte prestaties binnen deze categorie lijken het gevolg te zijn van onvoldoende carrièreperspectief. Je besluit nu je te beperken tot jonge baliemedewerkers en hun deelname aan opleidingen.

Het hoofd Opleidingen vindt je onderzoek meteen een uitstekend idee, mede omdat hij er ook baat bij kan hebben als er beter gebruik wordt gemaakt van zijn opleidingsaanbod.

Hij stelt voor om aan alle medewerkers die korter dan vijf jaar in dienst zijn, een vragenlijst voor te leggen. In deze vragenlijst kun je een aantal mogelijke verklaringen opnemen, zoals die in het rapport van het opleidingsinstituut worden geopperd. Daarbij gaat het vooral om motieven voor deelname aan opleiding en om de vraag of meer deelname leidt tot lager verloop. Je wilt verder vooral nagaan of de groep afhakers meer dan toevallig verschilt van de groep blijvers. Wanneer er meer zicht op dat soort kenmerken zou zijn, kan dat gebruikt worden bij verbetering van het selectieproces voor opleidingen.

De directeur Particuliere Dienstverlening zegt je een flinke financiële injectie in het onderzoek toe wanneer bij de verbetering van het selectieproces ook hogere verkoopcijfers worden meegenomen. Omdat je uiteindelijk bij de acceptatie van je onderzoeksresultaten afhankelijk zult zijn van hem, besluit je dit verzoek zwaarder te laten wegen dan het accent dat het hoofd Opleidingen legt. Je uiteindelijke ingeperkte onderwerp luidt dan: 'Verbeterde selectie van jonge baliemedewerkers voor deelname aan opleidingen in relatie tot prestatieverhoging en deelnamebevordering in relatie tot verloopbestrijding via personeelsbeleid van de grootste Nederlandse bank'.

Ten opzichte van je eerste idee heb je een hele ommezwaai gemaakt. Die werd vooral veroorzaakt door pragmatische motieven (meer financiële armslag) en een inperking op basis van bestaand onderzoek (deelname van jonge baliemedewerkers aan opleidingen). Over je eerste idee (bestrijding van het verloop), zo blijkt, is weinig bekend. Je uiteindelijk idee (betere selectie en verhoging opleidingsdeelname) kun je baseren op een rapport waarin al literatuur is verkend en mogelijke motieven voor deelname aan opleidingen zijn gegeven in relatie tot verloop.

■ ■ ■ 1.2 Waartoe dient het onderzoek?

Probleemstelling

Wanneer je het onderwerp voldoende hebt ingeperkt, ben je toe aan het formuleren van het doel van je onderzoek. De beschrijving van het doel noemen we de probleemstelling. Hierbij moet je een duidelijk onderscheid maken tussen het *externe doel* van je onderzoek (wat je ermee kunt bereiken, zoals het verbeteren van de maatschappij) en het *interne doel* van je onderzoek (de inhoud die je wilt onderzoeken, zoals een relatie aantonen tussen twee verschijnselen).

Het eerste wordt de doelstelling (de waarom-vraag) genoemd (zie verder paragraaf 1.3).

Het tweede wordt de vraagstelling (de wat-vraag) genoemd (zie verder paragraaf 1.4).

Als onderzoeker moet je kunnen uitleggen waarom je gaat onderzoeken en wat het belang is van de kennis die je wilt opdoen. Deze verantwoording is erg belangrijk, want als je zelf niet in staat bent het belang van je onderzoek aan te geven, dan kan niemand anders het. Dat zou betekenen dat je onderzoek geen enkel doel dient!

■ Voorbeeld 1.3

Door de inperking van het onderwerp tot selectie van jonge baliemedewerkers voor opleidingen en de accentverschuiving naar verkoopprestaties, is ook het externe doel van je onderzoek veranderd. Je oorspronkelijke doelstelling was het personeelsbeleid zodanig te verbeteren dat baliemedewerkers niet zo snel weg zouden gaan. Je nieuwe doel van het onderzoek is het selectieproces en de opleiding van baliemedewerkers zo te verbeteren, dat zij later meer producten en diensten verkopen en dat je opdrachtgever tevreden is. Daartoe is het nodig door het onderzoek eerst kennis te verkrijgen over het verband tussen verkoopprestaties en elementen in de opleiding die dit kunnen bevorderen (beantwoording van de vraagstelling).

■ ■ ■ 1.3 Waarom wordt er onderzocht?

Elke probleemstelling bevat een *extern doel* van onderzoek. Je kunt deze reden meestal omschrijven als het bieden van een oplossing voor een bepaald probleem.

■ ■ ■ 1.3.1 Praktische problemen en kennisproblemen

Onderzoekers hebben vaak mensen (of groepen van mensen) in de maatschappij met problemen als inspiratiebron – en soms als opdrachtgever – en zoeken voor hen naar praktische oplossingen. We spreken dan van *praktijkgericht onderzoek*. Bij dit soort onderzoek staat de praktische bruikbaarheid dus voorop.

Uiteindelijk draagt deze kennisvermeerdering ook weer bij aan de oplossing van meer praktische problemen, hoewel het praktisch nut vaak onduidelijk is.

Praktijkgericht onderzoek draagt overigens ook weer bij aan kennisvermeerdering, omdat het kan leiden tot andere inzichten en dan vragen tot meer fundamenteel onderzoek oproept; een scherp onderscheid tussen beide onderzoekstypen is er dus niet.

■ ■ ■ 1.3.2 Relevantie van het onderzoek

Binnen elke probleemstelling moet je de relevantie van je onderzoek aangeven. Wat draagt het onderzoek bij aan de oplossing van kennisproblemen en/of praktische problemen in de vorm van nieuwe kennis?

Theoretische relevantie

Een onderzoek bezit theoretische relevantie wanneer het leidt tot nieuwe beschrijvingen of verklaringen of een bepaalde theorie aan een kritische beschouwing onderwerpt. In subparagraaf 1.4.6 gaan we verder in op de rol van theorie. Hier volstaan we ermee een theorie op te vatten als samenhangend stelsel van uitspraken waarmee men verschijnselen kan verklaren en voorspellen. Afhankelijk van het te onderzoeken verschijnsel wordt het benodigde onderzoekstype bepaald. In het voorbeeld van de baliemedewerkers zal het verband tussen opleiding en prestatie in een praktijktheorie worden omschreven, omdat het verschijnsel een praktisch probleem vormt. Het zoeken naar remedies en niet het opsporen van oorzaken is de leidraad. De theoretische relevantie is dan gering.

Theoretische
relevantie

De verschijnselen kunnen ook een kennisprobleem vormen. Dan is er behoefte aan een meer fundamentele theorie. Bij het onderzoek onder baliemedewerkers kan overigens ook gebruik worden gemaakt van de meer fundamentele prestatiemotivatietheorie uit de leerpsychologie. Meer fundamenteel onderzoek richt zich met name op het vinden van oorzaken en stelt de vraag centraal waarom verschijnselen zich voordoen. De theoretische relevantie is dan groter.

Maatschappelijke relevantie

Maatschappelijke relevantie

Wanneer het onderzoek oplossingen voor mensen (of groepen mensen) in de maatschappij aandraagt, is de maatschappelijke relevantie duidelijk aanwijsbaar. Maar niet altijd is deze zo vanzelfsprekend. In de probleemstelling moet je dan ook altijd aangeven hoe mensen van het onderzoek kunnen profiteren.

In het geval van het onderzoek onder baliemedewerkers kun je tamelijk specifiek aangeven voor wie het onderzoek bruikbaar is, met name voor het deel van de doelstelling (relatie tussen opleiding en verkoop) dat met de opdrachtgever overeen is gekomen. In andere praktijkgerichte onderzoeken is dit soms wat lastiger aan te geven. Binnen fundamenteel onderzoek is het vaak nog lastiger de onderzoeksresultaten praktisch toepasbaar te maken, hoewel dat uiteindelijk altijd de bedoeling zal zijn.

Balans theoretische en maatschappelijke relevantie

Om de theoretische en maatschappelijke relevantie goed te kunnen omschrijven, moet je als onderzoeker goed in het onderwerp zijn ingevoerd en weten waarover je praat. Dat betekent dat je de recente ontwikkelingen binnen de maatschappij volgt en eerder uitgevoerd onderzoek kent.

Probeer in de doelstelling een balans te vinden tussen theoretische en maatschappelijke wensen, zodat het zowel bijdraagt aan beter inzicht in een bepaald verschijnsel (bijvoorbeeld de relatie tussen opleiding en functioneren op de werkplek) als aan verbetering van de praktijk (bijvoorbeeld hogere verkoopcijfers of lager verloop). Je onderzoek heeft dan zowel theoretische als maatschappelijk relevantie.

1.3.3 Formulering van de doelstelling

Probeer de volgende valkuilen bij de formulering van de doelstelling te ontlopen.

- *De doelstelling is te ruim.* Heb je een te ruime doelstelling dan zul je al snel verzanden in een brede vraagstelling die roept om nog meer onderzoek. Zonder aanvullend onderzoek kun je dan uiteindelijk nog geen conclusies trekken.
- *De doelstelling is niet eenduidig.* Als alle punten in een doelstelling duidelijk uitgewerkt worden en allemaal worden onderzocht in onderlinge samenhang is er niets aan de hand. Maar vaak worden bepaalde onderdelen van de doelstelling niet duidelijk onderscheiden waardoor het doel als geheel onduidelijk blijft. Het ene deelonderzoek vraagt soms om fundamenteel en een ander om praktijkgericht onderzoek.
- *De doelstelling ontbreekt.* Het is niet voldoende om alleen maar aan te geven wát er wordt onderzocht. Als je de aanleiding van het onderzoek niet beschrijft, kun je later de onderzoeksresultaten niet op de

juiste waarde schatten. Je krijgt dan problemen met de interpretatie en de beoordeling van de gegevens. Het is dan ook verkeerd om ervan uit te gaan dat de doelstelling (bijvoorbeeld meer kennis opdoen over het in de vraagstelling gegeven onderwerp) als vanzelf uit de vraagstelling volgt.

- *De doelstelling is onvolledig.* Een doelstelling wordt soms bewust verzwegen door onderzoekers of opdrachtgevers, als de werkelijke aanleiding of context beter geheim gehouden kan worden. Soms ook acht men bepaalde doelstellingen niet goed haalbaar en vermeldt men ze daarom niet.
- *De doelstelling is vaag.* Het vervelende van een vage doelstelling is dat deze onvoldoende richtinggevend is voor een goed onderzoeksplan. Bij de evaluatie van het onderzoek kun je dan geen conclusies trekken over de doelstelling. Als je namelijk niet duidelijk vooraf hebt verwoord wat je wilt onderzoeken, kun je achteraf ook niet bepalen in hoeverre dat gelukt is.

Een goede doelstelling mag de genoemde fouten niet bevatten. Een doelstelling bestaat uit de volgende onderdelen (met voorbeeld):

- de centrale formulering van de doelstelling (selectieproces baliemedewerkers bank verbeteren), eventueel ontleed in deeldoelstellingen (meer laten verkopen én minder verloop);
- een aanduiding van het onderzoekstype (praktijkgericht);
- een aanduiding van het type relevantie (maatschappelijk); en
- een vermelding van de doelen of wensen van de opdrachtgever (meer verkopen, grotere deelname aan opleidingen), van de doelgroep (meer carrièreperspectief, minder verloop) en van de onderzoeker (inzicht in de relatie opleiding en prestaties).

■ ■ ■ 1.4 Wat wordt er onderzocht?

Vraagstelling

Het onderwerp is afgebakend en je hebt vastgelegd wat je met je onderzoek wilt bereiken. Nu dien je de vraagstelling te ontwikkelen. Een vraagstelling moet altijd de vorm van een vraag (een zin met een vraagteken) hebben: *wat* wil je weten? Om welk deel van de werkelijkheid (empirie) gaat het? Betreft het individuen, personen, groepen, organisaties, landen, niet-menselijke objecten zoals boeken, schilderijen, huizen, of relaties daartussen? Gaat het om gedrag, motieven voor gedrag, opinies, opvattingen, handelingen, eigenschappen, belevingen van individuen, groepen, organisaties, of om neerslag van gedrag en opvattingen in de vorm van teksten, afbeeldingen, gebouwen, enzovoorts? Zijn die kenmerken eenvoudig of juist abstract en complex? Uit welke disciplines komen eventuele theorieën om verbanden te verklaren?

De vraagstelling (doel in het onderzoek) mag niet losstaan van de doelstelling (doel van het onderzoek). Kies daarom een vraagstelling waarvan duidelijk is dat het antwoord, hoe het ook zal uitvallen, voor je doelstelling van belang is.

■ Voorbeeld 1.4

Stel dat de bank in de toekomst, als oplossing voor de slechte verkoopprestaties, een fitnessruimte wil inrichten waar baliemedewerkers op gezonde wijze hun verkoopfrustraties kunnen afreageren en zich kunnen opladen als alterna-

tief voor de huidige oplossing (verbetering van opleidingen). Als je in de vraagstelling alleen vragen over de verbeterde selectie voor opleidingen opneemt en de alternatieve oplossing niet in het onderzoek betreft, bezitten doel- en vraagstelling onvoldoende samenhang.

Het is belangrijk je te realiseren dat doel- en vraagstelling binnen onderzoek een eigen functie hebben. Je kunt ze niet uit elkaar afleiden en ook niet voor elkaar inwisselen. In ieder onderzoek heb je beide stellingen nodig.

Als de doelstelling ontbreekt of niet duidelijk is, is de vraagstelling in onvoldoende mate bepalend voor de inhoud en opzet van het onderzoek, ook als de vraagstelling goed omschreven is. Je weet dan namelijk niet waar de onderzoeksresultaten toe dienen en binnen welke context ze gebruikt moeten worden.

■ Voorbeeld 1.5

Opleidingen voor baliemedewerkers kunnen worden aangepast, zodat er minder verloop optreedt. Vooral de sociale component van opleidingen kan een motiverende rol spelen. Uiteindelijk wil de bank dat meer baliemedewerkers beter gaan verkopen. Als dit niet kan worden aangepast via de opleiding zijn tevreden werknemers voor de bank onvoldoende.

Als de vraagstelling ontbreekt of onduidelijk is, is de doelstelling in onvoldoende mate bepalend voor de inhoud en opzet van het onderzoek. Je hebt bijvoorbeeld alleen het onderwerp bepaald, maar je weet dan niet precies waar je naar zoekt.

■ Voorbeeld 1.6

'Dit onderzoek dient om na te gaan of er naar huidskleur wordt gediscrimineerd bij het baliepersoneel.' Deze formulering deugt niet als doelstelling en als vraagstelling. Moet het alleen maar kennis van discriminatie opleveren of ook middelen om deze tegen te gaan? Wat voor discriminatie moet precies onderzocht worden, in welke situaties en bij welke personeelsleden?

■ ■ ■ 1.4.1 Afleiding van deelvragen

Het beantwoorden van de vraagstelling van het onderzoek vereist soms de beantwoording van verschillende deelvragen, die in deelonderzoeken worden beantwoord. Voor het afleiden van deelvragen is analyse van het probleem nodig, net zoals dat bij de formulering van onderwerp en doelstelling het geval was. Daarbij leid je vanuit de vraagstelling deelvragen af.

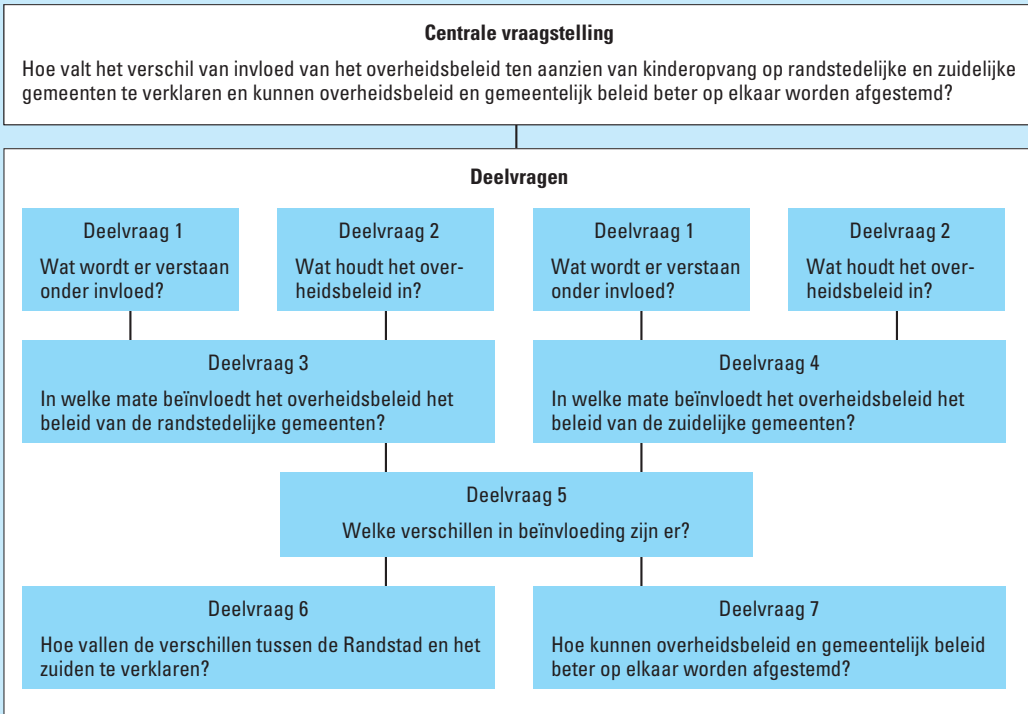
■ Voorbeeld 1.7

Het overheidsbeleid ter stimulering van de kinderopvang blijkt op de planning van nieuwe centra voor kinderopvang buiten de Randstad minder invloed te hebben dan daarbinnen.

Er blijken met name grote verschillen te bestaan tussen de Randstad en het zuiden in de mate waarin het beleid een rol speelt in decentrale, gemeentelijke plannen. In een onderzoek wil men nagaan in welke mate deze verschillen spelen, waardoor deze worden veroorzaakt en of er aanbevelingen zijn te doen voor een betere afstemming.

De vraagstelling luidt: Hoe valt het verschil van invloed van het overheidsbeleid ten aanzien van kinderopvang op randstedelijke en zuidelijke gemeenten te verklaren en kunnen overheidsbeleid en gemeentelijk beleid beter op elkaar worden afgestemd? Deze vraag kan schematisch als volgt worden uitgewerkt in deelvragen, zie figuur 1.3.

Figuur 1.3 **Voorbeeld vragenboom**

Bron: Coolsma & Schuilting, 1995

Vraagstelling

Door de splitsing van de vraagstelling in deelvragen kun je verschillende deelonderzoeken onderscheiden, die je vervolgens één voor één kunt aanpakken. (Het computerprogramma kun je daartoe eventueel verschillende keren doorlopen.) Het formuleren van deelvragen maakt vaak ook duidelijk hoe je je onderzoek verder moet faseren. Je kunt ermee nagaan welke vragen eerst moeten worden beantwoord en welke later. Binnen zo'n *vragenboom* kun je de systematiek en volgorde van de beantwoording voor jezelf helder krijgen.

Aan elke deelvraag kun je een hoofdstuk wijden. In zijn meest uitgekledede vorm bestaat de indeling van een onderzoeksverslag uit een inleiding (met de probleemstelling), de kern (de deelvragen) en de afsluiting (voorlopig antwoord op de probleemstelling). Bovendien stelt het afleiden van deelvragen je in staat het onderzoek meester te blijven en goed te plannen.

■ Voorbeeld 1.8

De belangrijkste theoretische vraag (wat is invloed?) is als afzonderlijke deelvraag gesteld.

Het antwoord vraagt om literatuuronderzoek en definiëring van het begrip invloed, zodat je weet naar welke verschijnselen je moet zoeken.

■ ■ ■ 1.4.2 Onderzoeksvragen en waarnemingsvragen

Een vraagstelling, maar ook de deelvragen, hebben een nogal algemeen niveau. (Deel)vragen moeten daarom vervolgens worden geconcretiseerd tot specifieke onderzoeksvragen.

Onderzoeksvragen

■ Voorbeeld 1.9

De vraagstelling 'In hoeverre wordt de vrije tijd van de Nederlander sportief besteed?' wordt gesplitst in deelvragen als 'In hoeverre heeft de Nederlander behoefte aan sportbeoefening binnen georganiseerd verband?' en 'Welke rol speelt sportbeoefening in het leven van de Nederlander?'

Deze deelvragen zijn nog lang niet goed genoeg geformuleerd om dienst te kunnen doen als onderzoeksvragen.

Onderzoeksvragen zijn onderzoekbare vragen. Aan een medestudent zou je zo'n vraag kunnen meegeven met de opdracht: onderzoek dit voor me. De antwoorden op deze vragen zouden onafhankelijk moeten zijn van de persoonlijke kennis of mening van deze medestudent; de antwoorden zijn objectief vast te stellen. Dit betekent dat onderzoeksvragen specifiek genoeg moeten zijn geformuleerd en dat de begrippen helder zijn gedefinieerd voor iedereen.

De formulering moet zo veel mogelijk bestaan uit uitspraken die betrekking hebben op waarneembare verschijnselen.

Voordat je kunt gaan onderzoeken in de werkelijkheid, moet je de onderzoeksvragen nog verder concretiseren. De onderzoeksvragen moeten uiteindelijk worden omgezet in waarnemingsvragen, zie figuur 1.4. Bij analyse van documenten gaat het om *inhoudscategorieën* (zie subparagraaf 2.3.1), bij observatie gaat het om *observatiecategorieën* (zie subparagraaf 2.3.2) en bij een enquête gaat het om *enquêtevragen* (zie subparagraaf 2.3.3).

Waarnemingsvragen

De procedure van vraagstelling naar waarnemingsvragen is te zien als een proces van concretisering of operationalisering, waarbij de vraagstelling voor de uitvoering van het onderzoek meetbaar wordt gemaakt.

Operationalisering

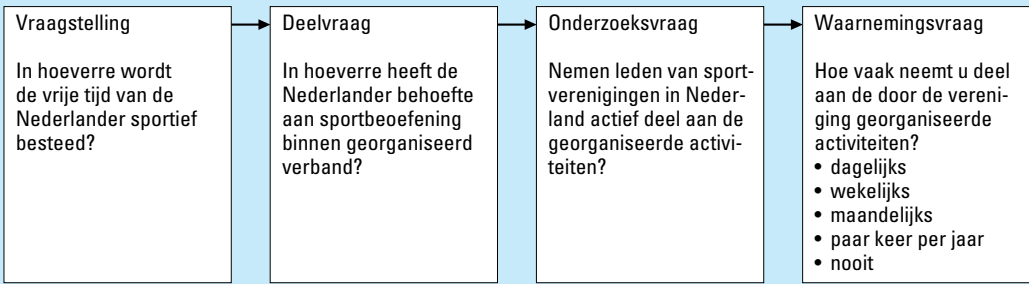
Wanneer je de centrale vraagstelling wilt ontleden in meer deelvragen, zul je dit proces per deelvraag moeten doorlopen. Als je met het computerprogramma werkt, zul je dit programma vanaf hier per deelvraag moeten doorlopen. Je kunt dan het best iedere deelvraag beschouwen als een apart onderzoekje, dat om zijn eigen uitwerking vraagt.

■ ■ ■ 1.4.3 Vraagtypen en communicatieve doelen

Er bestaan verschillende soorten vraagstellingen of *vraagtypen* die samenhangen met de *communicatieve doelen* van onderzoek (zie figuur 1.5). Je wilt een bepaalde boodschap met je onderzoek overbrengen. De inhoud van de boodschap kan verschillen, terwijl het onderwerp hetzelfde blijft.

Figuur 1.4 Van vraagstelling naar waarnemingsvragen

Bron: 't Hart e.a., 1996

Je moet je van de verschillende soorten vragen bewust zijn, voordat je het onderwerp (in het voorbeeld: Opleidingen binnen het Nederlandse bankbedrijf) verder gaat toespitsen en bepaalt hoe de vraagstelling er verder uit gaat zien. Anders loop je bijvoorbeeld het gevaar dat je vraagstelling te veel een waarnemingsvraag is.

Figuur 1.5 Communicatieve doelen en vraagtypen

Onderwerp: Opleidingen binnen het Nederlands bankbedrijf (ONB)	
Boodschap	Vraagstelling
1 Kenmerken van ONB	Waarin kenmerken zich ONB?
2 Achtergronden van ONB	Waarom zijn er ONB?
3 Gevolgen van ONB	Waartoe leidt elk van de ONB?
4 Verschillen en overeenkomsten ONB	Waarin verschillen en gelijken ONB?
5 Wenselijkheid van ONB	Hoe wenselijk zijn ONB?
6 Maatregelen om ONB af te dwingen	Op welke wijze zouden richtlijnen voor ONB gegeven kunnen worden?
7 Rol van O binnen het NB	Hoe passen opleidingen binnen het NB?

Communicatieve doelen

In figuur 1.5 kunnen we de volgende communicatieve doelen (of boodschappen) en vraagtypen onderscheiden:

- *Beschrijven.* Je wilt eigenschappen of kenmerken van het onderwerp nader belichten.
- *Verklaren.* Je zoekt naar oorzaken of motieven. Zoek je er nog naar en hoop je iets te vinden, dan wordt dat meestal exploreren genoemd. Zijn de oorzaken of motieven al bekend, dan komt het verklaren meestal neer op toetsen.
- *Voorspellen.* Je bekijkt wat ten aanzien van het onderwerp verwacht mag worden en zoekt naar gevolgen.
- *Vergelijken.* Je wilt overeenkomsten en verschillen belichten.
- *Evalueren.* Je wilt een oordeel over het onderwerp uitspreken.
- *Voorschrijven.* Je wilt maatregelen of richtlijnen voorstellen.

- *Definiëren.* Je wilt de bepalende kenmerken van het onderwerp aangeven oftewel het onderwerp 'plaatsen'.

■ ■ ■ 1.4.4 Formulering van de vraagstelling

Probeer de volgende fouten bij de formulering van de vraagstelling te voorkomen.

- *De vraagstelling sluit niet goed aan op de doelstelling.* Een vraagstelling kan een breder scala aan onderwerpen bestrijken dan door de opdrachtgever wordt gevraagd. Soms zijn deze toevoegingen zelfs strijdig met de doelstelling.

■ Voorbeeld 1.10

Stel dat je in het onderzoek onder bankmedewerkers na de formulering van de vraagstelling (meer kennis over het verband tussen opleiding en arbeidsprestatie) een vraag had geformuleerd over het beste arbeidsmarktbeleid, dan was er sprake geweest van een vraagstelling die niet past bij de doelstelling. De beide deelvragen over prestatieverhoging en bestrijding van het verloop kunnen onderling strijdig zijn wanneer baliemedewerkers langer blijven werken voor dezelfde baas maar niet meer gaan verkopen.

- Een onderzoek starten met zeer specifieke waarnemingsvragen ontleent je het zicht op het totale onderzoeksprobleem waarvoor je een oplossing moet vinden. Je kunt deze vragen wel meteen tijdens een gesprek stellen of via observatie beantwoorden, maar het blijft onduidelijk waartoe deze antwoorden leiden. Via het eerder beschreven proces van vraagstelling naar waarnemingsvragen (figuur 1.4) moet je als beginnend onderzoeker leren eerst te vertrekken vanuit een meer algemene of abstracte vraagstelling, voordat je nader gaat concretiseren.

■ Voorbeeld 1.11

'Waarom gaan mensen op een klapschaats rijden?' is bijna een enquêtevraag. Aan een sportieve klapschaatser zou je immers kunnen vragen: 'Waarom bent u op een klapschaats gaan rijden?' Een vraagstelling zou in dit geval op een wat algemener niveau getild moeten worden, zoals: Hoe is het toegenomen marktaandeel van de klapschaats te verklaren? De eerste vraag blijkt dan misschien achteraf niet eens zo gelukkig, omdat de meeste nieuwe gebruikers het nieuwe model alleen leuker vinden of graag 'trendy' zijn.

- *De vraagstelling is te vaag.* De eis dat de vraagstelling algemeen moet worden geformuleerd betekent niet dat deze vaag moet zijn. Dit is het meest voorkomende gebrek van vraagstellingen waarvan ontelbare voorbeelden te geven zijn. Het feit dat je vraagstelling later nog tot onderzoeksvragen moet worden geoperationaliseerd, betekent niet dat je de vraagstelling vaag mag houden. Vraagstellingen moeten goed en duidelijk geformuleerd worden. Hetzelfde geldt ook voor de deelvragen die, in voorkomende gevallen, daarvan afgeleid moeten worden.
- *De vraagstelling bevat onbewezen of onjuiste veronderstellingen.* Is er eigenlijk wel een verband tussen opleiding en arbeidsprestatie? Wordt er nu dan te weinig verkocht? Is het belangrijk dat er meer wordt verkocht? De verschijnselen in de vraagstelling moeten bestaan en niet onbewezen zijn of onjuiste veronderstellingen bevatten.

- *De vraagstelling ontbreekt.* Eerder al waarschuwden we voor probleemstellingen waarbij alleen het doel wordt beschreven zonder dat wordt aangegeven wat precies het object van onderzoek zal zijn. ‘Een haalbaarheidsstudie naar de mogelijkheden van moderne media in het onderwijs’, ‘In dit onderzoek willen wij meer te weten komen over snelheidsovertredingen in Nederland’ en ‘Onderzoek ter verbetering van de functionaliteit van de klapschaats’ zijn hier voorbeelden van.

Een vraagstelling bevat de volgende onderdelen:

- een aantal vragen over het onderwerp;
- de samenhang met de doelstelling;
- (zo mogelijk) een korte aanduiding van de resultaten van ander onderzoek met dezelfde of gelijksoortige vraagstelling; en
- (zo mogelijk) een specificatie in onderzoeksvragen.

■ ■ ■ 1.4.5 Definiëring van begrippen

In de vraagstelling ‘In hoeverre wordt de vrije tijd van de Nederlander sportief besteed?’ zijn ‘vrije tijd’, ‘sportief’ en ‘de Nederlander’ begrippen, die nader gedefinieerd moeten worden. Het laatste begrip duidt de *eenheden* of *objecten* van het onderzoek aan. Objecten zijn, behalve personen, ook organisaties, steden, kranten, enzovoort. Met de begrippen ‘vrije tijd’ en ‘sportief’ wordt aangegeven wat over die objecten wordt gezegd. De twee begrippen zijn *kenmerken* of *eigenschappen* van de objecten, hier de Nederlanders. Kenmerken variëren van object tot object. Ze zijn variabel en worden daarom ook wel variabelen genoemd. Kenmerken van personen kunnen grofweg betrekking hebben op *gedrag* of *opvattingen*. Kenmerken kunnen meer concreet of meer abstract zijn. Leeftijd is een tamelijk concrete eigenschap, intelligentie een tamelijk abstracte eigenschap van mensen.

Variabelen

Definiëring van begrippen

Definiëring van begrippen is belangrijk voor:

- de eenduidigheid binnen het onderzoek, waardoor onopgemerkte en ongewenste verschuivingen in betekenissen worden tegengegaan;
- de begrenzing van een onderzoek, waardoor duidelijk wordt wat en hoe precies onderzocht gaat worden; en
- de wijze waarop een probleem wordt gesteld, waardoor definities de strekking en reikwijdte van zowel de doel- als de vraagstelling bepalen.

Bij definiëring van begrippen moet je drie zaken onderscheiden: het woord of de term, de begripsdefinitie en de concrete verschijnselen waarop de begripsdefinitie betrekking heeft.

Begrip-zoals-bedoeld

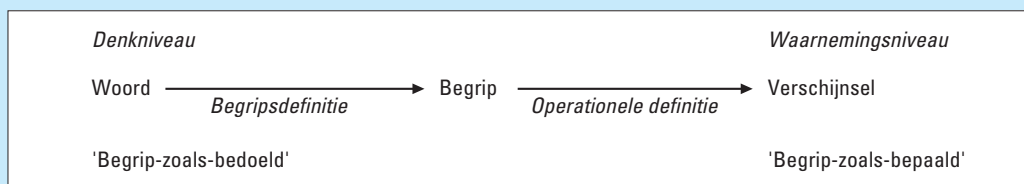
Waarvan je denkt bij een bepaald woord of een bepaalde term, noemen we de *begripsdefinitie* (ook wel: denkinhoud of begrip-zoals-bedoeld) of kortweg *begrip*. Definiëren is het vaststellen wat je onder een bepaald woord verstaat. Er is dus een verschil tussen woorden en begrippen.

‘Opleiding’ is niet zo moeilijk te definiëren (aantal jaren op school, aantal gevolgde interne cursussen) en is eenvoudig vast te stellen. Moeilijker ligt het voor ‘arbeidsprestaties’.

Jouw definitie (bijvoorbeeld aantal verkochte ...), zou wel eens flink kunnen verschillen van de betekenis die anderen aan het begrip geven (bijvoorbeeld elke week minstens 50 uur werken).

Naast dit denkniveau is er een waarnemingsniveau. Een woord en een bijbehorend begrip verwijzen naar *verschijnselen* in de werkelijkheid (empirie). Als onderzoeker moet je weten welke gegevens je gaat verzamelen in de werkelijkheid. Na de begripsdefinitie volgt daarom een *operationele definiëring*, waarin nauwkeurig wordt bepaald welke verschijnselen onder het begrip vallen en zullen worden gemeten (begrip-zoals-bepaald), zie figuur 1.6. Bij onderzoek van ‘arbeidsprestaties’ kun je nagaan hoeveel producten per medewerker worden verkocht, hoe lang mensen werken (door bijvoorbeeld tijd te laten schrijven), hoe hard mensen werken, in hoeverre mensen een positieve rol spelen bij het verbeteren van de werkomstandigheden, enzovoort.

Figuur 1.6 **Begripsdefinitie en operationele definiëring**

Begrip-zoals-bepaald Het begrip-zoals-bepaald, het operationele begrip, is altijd ‘armer’ van inhoud dan het begrip-zoals-bedoeld, het theoretisch begrip. Erg veel onderzoekstijd gaat zitten in het zo goed mogelijk op elkaar afstemmen van beide begrippen. Veel onderzoekers slagen er niet of nauwelijks in de afstand tussen beide begrippen te overbruggen. We komen hierop terug als we de validiteit bespreken. Het is belangrijk om het onderscheid tussen beide begrippen goed voor ogen te houden. In deze tekst zullen we spreken van ‘begrip’ of ‘kenmerk’ als we het over begrip-zoals-bedoeld hebben, en van ‘variabele’ als we het begrip-zoals-bepaald bedoelen (zie verder paragraaf 2.2).

■ ■ ■ 1.4.6 Theorie

Bij het beantwoorden van een vraagstelling is er iets van een theorie nodig. Een theorie vatten we eerder op als enigzins beschouwelijke uitspraken waarmee verschijnselen kunnen worden verklaard of voorspeld. Ook een definitie of een begrip is dan een theorie, omdat ze berust op een bepaalde manier van beschouwen.

Maar, waar is een theorie nou voor nodig? We onderscheiden drie functies van een theorie binnen de vraagstelling, namelijk als hypothese, als vooronderstelling en als begrip in de vraag.

Hypothese

- *De theorie als hypothese.* Het woord hypothese betekent onderstelling. Als onderzoeker veronderstel je bijvoorbeeld dat het resultaat van onderzoek het antwoord ‘Neen’ zal opleveren. Een hypothese is dus ‘het door de onderzoeker vermoede antwoord’, maar het blijft

wel een theorie. Bij het werken met hypothesen moet je als onderzoeker oppassen dat je niet selectief gaat waarnemen en alleen ziet wat je hypothese bevestigt.

- *De theorie als vooronderstelling.* Je kunt een theorie gebruiken door deze niet zélf te onderzoeken, maar op te vatten als een *vooronderstelling* binnen de vraagstelling. Dat kan door de vraag aldus te stellen: 'Aangenomen (gesteld, ervan uitgaande) dat ... (er een relatie tussen opleiding en arbeidsprestatie bestaat) ... enzovoort'. Wil je dat uitsluiten, dan is deze formulering beter: 'Bestaat er ... (relatie tussen opleiding en arbeidsprestatie) en zo ja ... enzovoort'. Het lijkt maar een kleinigheid, maar het kan wél de helft van de tijd schelen. Of je zo dan wel anders formuleert, zal er onder meer van afhangen of je de theorie al dan niet houdbaar acht en de moeite van het onderzoeken waard vindt.
- *De theorie als begrip in de vraag.* Onder definiëring van begrippen hebben we het belang van duidelijkheid omtrent begrippen aangegeven. Het is niet best wanneer je als onderzoeker niet precies weet wat je onder bepaalde begrippen verstaat. Sommige onderzoekers geven als verweer: 'Dat zie ik nog wel' of 'Dat blijkt wel tijdens het onderzoek' of 'Elke vraagstelling is nooit anders dan voorlopig'. Er bestaat echter geen grotere bron van tijdverspilling en frustraties dan onderzoek doen onder een 'voorlopige' vraagstelling. Door definiëring tijdens de fase van het onderzoeksplan kun je tijdig ontdekken dat een probleem helemaal niet beantwoordbaar is. Je kunt een moeilijk meetbaar begrip zó omschrijven dat de eis van meetbaarheid daaraan niet meer gesteld kan worden. Je mag immers de dingen beschouwen zoals je wilt, mits maar duidelijk is hóe je ze beschouwt.

■ ■ ■ 1.5 Waar wordt er onderzocht?

In de meeste gevallen vindt onderzoek plaats in de werkelijkheid. Er wordt dan onderzocht binnen reeds bestaande situaties, zoals een klaslokaal, een bibliotheek, het centrum van de stad, een bankbedrijf of een gezin. Het nadeel van bestaande situaties is dat je als onderzoeker niet alles onder controle hebt. Een onderzoeker is daarom soms genoodzaakt tot het zelf ontwerpen van een onderzoekssituatie, die bij uitstek geschikt is voor het verzamelen van gegevens. In een ontworpen situatie kan hij binnen strikt afgebakende tijd en ruimte alle omstandigheden, die wel of juist niet van doen hebben met de verschijnselen die hij wil onderzoeken, uitsluiten of controleren. Bekende voorbeelden van gecontroleerde onderzoeksomgevingen zijn het laboratorium, waar alle invloed van temperatuur, vochtigheid en dergelijke tot in detail kan worden beheerst en de observatieruimte met de 'doorkijkspiegel', waar de onderzochten niet worden afgeleid door de onderzoeker. Je kiest voor een dergelijke onderzoeksomgeving wanneer de vraagstelling niet goed onderzoekbaar is binnen bestaande situaties. Vaak kun je als onderzoeker niet voldoende greep krijgen omdat er ongewenste verstoringen optreden (het gaat regenen, een kind is ziek of er is te veel afleiding) of de werkelijkheid te complex is. We maken dus onderscheid tussen *bestaande* en *ontworpen* onderzoekssituaties.

Een nadeel van een al te zeer zelf ontworpen situatie is het gevaar dat deze te ver komt af te staan van de werkelijkheid. Er kan sprake zijn van een te grote versimpeling van die werkelijkheid waardoor de conclusies van dat onderzoek weinig waarde hebben.

■ Voorbeeld 1.12

Onderzoek naar gebruik van harddrugs in Nederland heeft bijvoorbeeld als nadeel (althans onderzoeksmatig gezien) dat dit verschijnsel in de praktijk niet zo goed is te omschrijven en niet te lokaliseren is in één bepaalde situatie of binnen een bepaalde tijdsperiode. Bovendien heeft de onderzoeker in bestaande situaties nauwelijks controle over mogelijke 'verstorende' onderzoeksfactoren. Daar staat weer tegenover dat de resultaten uit dergelijk onderzoek minder gevaar lopen te ver van de werkelijkheid af te staan.

Interne en externe geldigheid

Je moet dus het voordeel van het onderzoeken onder werkelijke omstandigheden (waarheidsgetrouwheid) afzetten tegen het nadeel (beheersbaarheid klein, complexiteit groot) en daartussen een evenwichtige oplossing zoeken voor je onderzoek. We spreken in dit verband wel over de interne en externe geldigheid van de onderzoeksopzet. Bij sterk gecontroleerd onderzoek is de interne geldigheid groot, maar zullen meer vraagtekens worden geplaatst als het gaat om de bruikbaarheid voor de praktijk.

Het deel of gebied uit de werkelijkheid dat onderzocht wordt, kan variëren naar *omvang* en *complexiteit*. Soms is dat gebied eenvoudig, zoals binnen een kleine en goed georganiseerde verzameling boeken en soms is dat gebied erg ingewikkeld, zoals binnen een dynamisch bedrijf. Steeds zul je als onderzoeker zoeken naar een onderzoekssituatie, waar de vraagstelling goed en zo eenvoudig mogelijk onderzocht kan worden.

De onderzoeker dient zich bij het maken van een onderzoeksopzet af te vragen welke gegevens nodig zijn en wie of wat daartoe moeten worden onderzocht. Hij gaat daartoe de onderzoekseenheden en de bronnen van een onderzoek bepalen.

■ ■ ■ 1.5.1 De onderzoekseenheden

Onderzoekseenheden

Bij onderzoekseenheden hebben we het over (groepen van) personen of andere objecten (dieren, materiële objecten, situaties of verschijnselen). We maken onderscheid tussen de onderzoekseenheid zélf en de *elementen* waaruit een onderzoekseenheid bestaat of is opgebouwd. Die elementen waarover we onderzoeksgegevens verzamelen, noemen we de *waarnemingseenheden*.

■ Voorbeeld 1.13

Doe je bijvoorbeeld onderzoek naar het dienstbetoon en de service van banken, dan zijn de banken de onderzoekseenheden en de baliemedewerkers de waarnemingseenheden.

Soms worden alle onderzoekseenheden tegelijkertijd in het onderzoek betrokken. We spreken dan van *populatieonderzoek*. Als de groep onderzoekseenheden niet te groot is en de groep onderzoekbaar is (te bereiken is en medewerking wil verlenen) is dit de beste oplossing. In de

meeste gevallen zal er voor worden gekozen een *steekproef* uit de populatie te onderzoeken. Uit de grote populatie van onderzoekseenheden wordt dan slechts een vertegenwoordiging gekozen.

In subparagraaf 2.1.3 gaan we in op soorten steekproeven en de manier waarop deze worden getrokken.

Als één onderzoekseenheid als een geheel of in z'n geheel wordt onderzocht, bijvoorbeeld een patiënt, een dorp of een woonwijk, dan is er sprake van een N=1 onderzoek (voor individuen) of van een gevalsstudie of *casestudy* (voor situaties en locaties).

■ ■ ■ 1.5.2 De bronnen

Voordat je weet waar en hoe je gegevens moet verzamelen, zul je een idee moeten hebben welke gegevens je moet verzamelen! Gegevens hebben altijd betrekking op variabelen en relaties daartussen.

Daarom is het nodig je vraagstelling te operationaliseren tot onderzoeksvragen aan bronnen (schriftelijke bronnen of personen). Operationalisering van de vraagstelling tot onderzoeksvragen, zoals we dat hiervoor bespraken, kan dan ook vaak pas nadat je de onderzoekseenheid en bronnen hebt bepaald. De vraag 'welke gegevens?' hangt nauw samen met het 'waar', het 'hoe' en het 'hoeveel'.

■ Voorbeeld 1.14

Stel, dat je hypothese is: 'Hoe beter baliemedewerkers zijn opgeleid, des te beter zijn hun arbeidsprestaties'. Door rechtstreeks te vragen 'Bent u beter gaan presteren en zo ja, in welke mate?', meet je hoogstens iemands idee van zijn eigen arbeidsprestaties.

Je kunt het probleem oplossen, door het begrip te substitueren (vervangen door een ander).

Je kunt bijvoorbeeld stellen dat goede verkoopprestaties een positieve bijdrage aan arbeidsprestaties leveren. Je operationalisering leidt dan tot de hypothese: 'Hoe beter mensen zijn opgeleid, des te meer zullen zij verkopen'. Naar verkoopprestaties kun je iemand wel vragen.

Een andere oplossing is ontleding. Arbeidsprestatie zou je kunnen ontleden in een reeks gedragingen, zoals verkoopprestaties, aantal gewerkte uren, sociale en communicatieve vaardigheid, collegialiteit en samenwerking, enzovoort. Door de bevindingen op elk van de gedragingen te combineren, kun je een aardig beeld krijgen van iemands arbeidsprestaties volgens jouw definitie.

Als de eenheden zijn bepaald, zijn er twee manieren om aan de nodige gegevens te komen:

- je kunt bestaande bronnen raadplegen, waarover hierna meer, en
- je kunt eigen onderzoek verrichten, waarover vanaf subparagraaf 2.3.2.

Soorten bronnen

Veelal is het mogelijk omvangrijke bezigheden van eigen onderzoek te vermijden en toch voor – een deel van – de probleemstelling een oplossing te vinden. Je kunt je dan richten op bestaande bronnen.

Veel gegevens van populaties zijn in beknopte, soms grove, maar vaak toch bruikbare vorm reeds bekend. Te onderscheiden zijn schriftelijke en mondelinge bronnen.

- Schriftelijke bronnen** • Schriftelijke bronnen zijn bijvoorbeeld te vinden bij gemeenten, personeelsdiensten, arbeidsbureaus, onderwijsinstellingen, verenigingen, middenstandsorganisaties, maar vooral ook op het internet ('Google'). Vaak kun je een probleemstelling (gedeeltelijk) oplossen door tellingen en berekeningen op basis van administratieve gegevens die door dit soort instanties verstrekt kunnen worden of die op het internet worden gevonden. Elektronische databases zijn een moderne, uiterst efficiënte wijze om literatuur te zoeken. Naast allerlei informatie geven zij ook abstracts of samenvattingen van publicaties. Schriftelijke bronnen zijn in drie typen in te delen: de primaire, de secundaire en de tertiaire bronnen.
- Primaire bronnen** – De primaire bronnen bevatten nieuwe, oorspronkelijke informatie en bieden informatie uit de eerste hand. In deze categorie vallen proefschriften, onderzoeksverslagen, congresverslagen, dagblad- en tijdschriftartikelen.
- Secundaire bronnen** – Secundaire bronnen bevatten afgeleide informatie en bieden informatie uit de tweede hand. Tot deze bronnen rekenen we een inleidend of diepgaand overzicht van een vakgebied of een deel ervan, zoals dit boek. Daarnaast vinden we in deze categorie artikelen waarin de stand van zaken op een bepaald terrein wordt gegeven, een samenvatting van meer artikelen of recent verschenen boeken worden besproken.
- Tertiaire bronnen** – In de tertiaire bronnen ten slotte tref je nog meer abstracte informatie aan. Je kunt daarbij denken aan woordenboeken, encyclopedieën, bibliografieën en tijdschriften met uittreksels (referaten) van recent verschenen publicaties op een bepaald vakgebied (referaat-tijdschriften).
- Mondelinge bronnen** • Mondelinge bronnen zijn bijvoorbeeld sleutelpersonen, kenners van een bepaald sociaal systeem, notabelen en overige 'local leaders' in een dorp, de personeelschef in een bedrijf, en dergelijke.
  - In feite is er nog een derde, meer omvattende vorm van bestaande bronnen, namelijk wanneer je onderzoekseenheden onderzoekt *zonder ze direct te bevragen of te observeren*. Voorbeelden zijn het schatten van de aard en de omvang van het drankverbruik op bijeenkomsten op basis van de lege flessen in de afvalcontainers, slijtplekken in de vloerbedekking in een museum om de belangstelling voor de diverse soorten kunst te meten en het bepalen van het belang van godsdienst in een samenleving via de verkochte oplagen van bepaalde boeken.

Zelden zullen bestaande bronnen een volledige oplossing voor de probleemstelling geven, maar veelal krijg je langs goedkope en eenvoudige weg een zo goede benadering dat een veel duurder en slechts weinig exacter onderzoek overbodig lijkt.

■ Voorbeeld 1.15

Bij een onderzoek naar gebruik van harddrugs kun je via een telefoontje naar een bureau voor drugs- en alcoholverslaving in de regio te weten komen waar drugs worden verstrekt, en waar zich opvangtehuizen voor drugsverslaafden bevinden. Via een gerichte rondrit door de stad of regio kun je een globaal beeld van de problematiek krijgen. Je doet er natuurlijk goed aan eerst de verschillende welzijns- en buurtorganisaties die zich met het probleem bezighouden, via sleutelpersonen te benaderen; wellicht beschikken zij direct over een deel van de gewenste gegevens.

Zoekmethoden

Er zijn allerlei manieren om literatuur te zoeken. Een paar bruikbare methoden zijn de volgende.

- *Sneeuwbalmethode*. In primaire bronnen zijn meestal literatuurreferenties te vinden, van waaruit je verder gaat zoeken.
- Raadplegen van *recente artikelen in vaktijdschriften*. Systematische catalogi en online databestanden lopen enigszins achter en bevatten weinig Nederlandse publicaties. Daarom is het goed de laatste nummers van de belangrijkste tijdschriften op jouw gebied te raadplegen voor de meest actuele stand van zaken.
- *Een informele werkwijze*. De informele werkwijze is geen systematische methode. Denk aan allerlei activiteiten waarbij via mondelinge of schriftelijke communicatie geprobeerd wordt om snel achter relevante titels of kopieën van bruikbare literatuur te komen. Een bezwaar is dat resultaten veelal van het toeval afhankelijk zijn.

■ ■ ■ 1.6 Wanneer wordt er onderzocht?

Meestal zijn er praktische redenen om te kiezen voor bepaalde tijdstippen of periodes van onderzoek. Ook de vraagstelling bepaalt soms de momenten waarop het onderzoek moet worden uitgevoerd.

Tijdstip

Voor de meeste onderzoeken ben je vrij in het kiezen van het *tijdstip* van uitvoering. Vaak zijn er momenten waarop je de meeste kans hebt de gegevens te verkrijgen. Om medewerking (of respons) van personen te krijgen moeten huis-aan-huis-enquêtes en telefonische enquêtes nog al eens vroeg in de avond worden afgenomen. Soms zijn er inhoudelijke redenen een bepaald tijdstip te kiezen. Onderzoeken naar drankmisbruik of prostitutie worden bij voorkeur later op de dag uitgevoerd. Voor onderzoek naar voetbalvandalisme word je beperkt tot een aantal momenten (bij wedstrijden), maar een onderzoek naar ‘royalistische sentimenten tijdens Prinsjesdag’ beperkt je tot slechts één dag per jaar waarop je kunt onderzoeken.

Periode

Er is een aantal mogelijkheden wat betreft de periode van onderzoek.

- De *periode* van dataverzameling kan een één-moment-opname betreffen (dit heet *transversaal*, *dwarsdoorsnede* of *cross-sectioneel* onderzoek) en kort van duur zijn, zoals bij afname van een beknopte, eenmalige vragenlijst of test.
- Soms zijn er meer meetmomenten binnen een onderzoek, bijvoorbeeld de voor- en nameting in een experiment. Soms wordt het onderzoek op specifieke momenten herhaald (dit heet *longitudinaal* onderzoek). We onderscheiden verder bij de multimomentopname twee hoofdvormen: *panelonderzoek*, waarbij dezelfde waarnemings-eenheden meer dan eenmaal worden onderzocht, en *replicatieonderzoek*, waar bij herhaling andere populaties worden onderzocht, of onder andere omstandigheden (bijvoorbeeld met iets andere meetinstrumenten) wordt gemeten.
- Onderzoek kan ook (met meer of minder intensieve periodes) nage-noeg *continu* plaatsvinden (dit heet *intensief* onderzoek).

Cross-sectioneel
onderzoek

- Het meeste onderzoek wordt ter plekke in het heden gedaan, maar de vraagstelling kan ook oproepen tot het verzamelen van gegevens uit het verleden of de toekomst (van betrokkenen). Dit wordt respectievelijk *retrospectief* en *prospectief* onderzoek genoemd. Tot retrospectief onderzoek behoort veel evaluatie- en historisch onderzoek.

Ook het onderzoek dat je zelf uitvoert, kent een bepaald tijdsverloop. Met het oog op de haalbaarheid van je onderzoek, dien je in het onderzoeksplan een *tijdpad* aan te geven.

■ ■ ■ 1.7 Hoe wordt er onderzocht?

De voorlaatste vraag die in een onderzoeksplan moet worden beantwoord is: hoe wordt het onderzoek aangepakt en welke methoden worden daarbij gebruikt? We hebben eerder benadrukt dat onderzoek systematisch en doelgericht wordt uitgevoerd. De middelen die je daarbij hanteert moeten dus worden bepaald. Het is dan ook een zeer belangrijke vraag die nog moet worden beantwoord. De keuze van de onderzoeksmiddelen moet je kunnen verantwoorden in het onderzoeksplan. Vanuit de doel- en vraagstelling kies je een bepaalde strategie en methode van onderzoek. (In het computerprogramma wordt de keuze voor een bepaalde strategie op basis van je antwoorden voorbereid.)

■ ■ ■ 1.7.1 De strategie

Als duidelijk is geworden wat voor soort gegevens je wilt verzamelen en analyseren (gedrag, opvattingen of de neerslag daarvan), waar en onder welke omstandigheden het onderzoek plaatsvindt, wie er bevraagd of geobserveerd zullen worden, op welke wijze de onderzochten in het onderzoek worden betrokken of geselecteerd en wanneer het onderzoek plaatsvindt, kan er een geschikte onderzoeksstrategie worden gekozen. Er is een groot aantal strategieën (met verschillende varianten) te beschrijven, maar in grote lijnen onderscheiden we vier strategieën, namelijk: het experiment, de enquête, het veldonderzoek, en het bureauonderzoek.

Het experiment

Experiment

Bij het experiment ontwerpt de onderzoeker zelf de onderzoekssituatie. Deze onderzoeksstrategie wordt toegepast hetzij in een laboratorium, hetzij in het veld. De omstandigheden kunnen dan door de onderzoeker in belangrijke mate worden gecontroleerd en bewust worden aangepast ten behoeve van het onderzoek. De te onderzoeken personen worden proefpersonen genoemd.

Proefpersonen

De bedoeling van experimenten is het registreren van het *gedrag* in een zo goed mogelijk *gecontroleerde situatie*. Het gaat er daarbij om gegevens te verzamelen over de wijze waarop een bepaalde 'stimulus' (een onafhankelijke variabele) bij de deelnemers aan het experiment leidt tot een bepaalde 'respons' (een score op de afhankelijke variabele). Door de gecontroleerde situatie is het experiment dus bij uitstek geschikt om causale (oorzakelijke) vraagstellingen te beantwoorden.

Onafhankelijke variabele

Afhankelijke variabele

Experimentele groep

Controlegroep

Doorgaans wordt gewerkt met een experimentele en een controlegroep. Het onderscheid tussen beide groepen is dat de experimentele groep de stimulus (bijvoorbeeld een voorlichtingsfilm over de kwalijke gevolgen van roken op de gezondheid) wel krijgt te zien ('toegediend'), terwijl de controlegroep deze stimulus niet krijgt. De beide groepen worden idealiter volledig op basis van toeval samengesteld. Met deze kunstgreep kan worden bereikt dat het te beïnvloeden gedrag (bijvoorbeeld roken) van de leden van beide groepen in de uitgangssituatie ongeveer gelijk is. Ten slotte worden beide groepen, in de ideale uitvoering van het experiment, zowel vóór als ná de vertoning van de voorlichtingsfilm ondervraagd over hun gedrag. Zo kan worden nagegaan of er verschuivingen zijn opgetreden in het (rook)gedrag tussen de experimentele groep en de controlegroep.

Er is een groot aantal verschijningsvormen van het experiment. We bespreken kort de drie belangrijkste varianten. Met het *OXO-notatiesysteem* kunnen we de verschillende proefopzetten op een overzichtelijke manier weergeven. Hierin betekent 'O' observeren, vragen of meten van de afhankelijke variabele Y. De letter 'X' betekent het ondergaan van de onafhankelijke variabele of de behandeling (ook wel aangeduid met 'stimulus' of 'treatment').

Zuiver experimenteel ontwerp

- *Het standaardexperiment (zuiver experimenteel ontwerp)*, zie figuur 1.7. In dit *standaardexperiment* zijn strikt genomen twee variabelen aanwezig: de onafhankelijke variabele X en de afhankelijke variabele Y. Het gedrag wordt op twee tijdstippen gemeten, tijdens een voor- (t_1) en nameting (t_2). Om het effect van X te controleren worden er twee groepen proefpersonen samengesteld: een experimentele groep, waarbij X wordt gemanipuleerd en een controlegroep, waarbij dit niet gebeurt. Om er zeker van te zijn dat Y (gedrag) in de twee groepen niet verschilt vóórdat we het middel X toedienen, moeten de groepen volledig vergelijkbaar zijn. Dit doe je door de groepen geheel volgens toeval samen te stellen (oftewel te randomiseren, vandaar die R), eventueel na gelijkschakeling op bekende eigenschappen van de proefpersonen (oftewel 'matchen'). De mate waarin controle mogelijk is, is groot.

Figuur 1.7 Het (klassieke) zuiver experimentele ontwerp

	t_1		t_2	
R	O	X	O	Experimentele groep
R	O		O	Controlegroep

Een bekend voorbeeld van dit type experiment zijn onderzoeken van nieuwe geneesmiddelen. 'Proefpersonen' zijn dan vaak proefdieren en soms, in een later stadium van het onderzoek, vrijwilligers. Als in de experimentele groep op t_2 de ziekteverschijnselen zijn verminderd maar in de controlegroep niet, dan lijkt de werking van het geneesmiddel X de oorzaak te zijn van die vermindering.

Het quasi-experiment

- Het quasi-experiment, zie figuur 1.8. Kun je de groepen niet volgens toeval samenstellen, dan zul je moeten uitgaan van bestaande groepen. De mate waarin controle mogelijk is, is minder dan bij het zuivere experiment.

Figuur 1.8 Het (klassieke) quasi-experimentele ontwerp

	t_1		t_2	
	0	X	0	Experimentele groep
	0		0	Controlegroep

Een voorbeeld is een onderzoek in een productie-eenheid in een bedrijf waarbij een nieuw loonsysteem wordt ingevoerd en een hogere productiviteit wordt gemeten na de invoering in vergelijking met ervoor. Als in een vergelijkbare productie-eenheid, waarin het loonsysteem niet is veranderd, de productie op t_1 en t_2 niet verschilt dan mag de hogere productiviteit in de experimentele groep worden toegeschreven aan het nieuwe loonsysteem.

Pre-experimentele ontwerp

- *Het natuurlijke experiment* (het pre-experimentele ontwerp), zie figuur 1.9. Een veldexperiment of *natuurlijk* experiment is een experimentele variant waarbij de onderzoeker moet uitgaan van wat hij in het 'veld' tegenkomt als 'experimentele groep' en niet de beschikking heeft over een 'controlegroep'. Of dat de onderzoeker wel twee bestaande groepen heeft waarvan er één de experimentele groep wordt, maar dan niet een voormeting kan houden om te zien of beide groepen een gelijke uitgangspositie hebben. De mate waarin controle mogelijk is, is hier minimaal.

Figuur 1.9 Het (klassieke) pre-experimentele ontwerp

	t_1		t_2	
	0	X	0	Experimentele groep

Een voorbeeld van dit type experiment is het onderzoek naar de reacties van omstanders op een in scène gezette politieke demonstratie.

Doordat er geen controlegroep bestaat, weet de onderzoeker niet of een eventuele verandering in de afhankelijke variabele op t_2 wel is toe te schrijven aan de in scène gezette demonstratie. Eventueel andere verklaringen worden hierbij niet gevonden.

Op deze klassieke ontwerpen is een eindeloos aantal varianten denkbaar. Je kunt bijvoorbeeld verschillende groepen willen beschouwen, zonder voormeting willen onderzoeken, op meerdere momenten willen nameten (tijdreeks), wel of geen invloed van buiten toelaten en dergelijke. Het experiment wordt vooral in de natuurwetenschappen gebruikt. In de maatschappijwetenschappen wordt het experiment voornamelijk in de psychologie toegepast.

Enquête

Respondenten

De enquête

De enquête (ook wel: de *survey*) is een onderzoeksstrategie waarmee de onderzoeker, door het afnemen van een vragenlijst bij de onderzochten (respondenten genoemd), informatie verzamelt. Die vragenlijst kan mondeling (van aangezicht-tot-aangezicht of telefonisch), schriftelijk (via de post bijvoorbeeld) maar tegenwoordig steeds vaker via het internet (elektronisch) worden afgenomen. Meestal worden respondenten voor een enquête gekozen vanuit een grote groep via het trekken van een streekproef. Het onderzoek is meestal *kwantitatief* van aard. De enquête wordt, in tegenstelling tot het experimenteel onderzoek, in de maatschappijwetenschappen veelvuldig toegepast.

Het veldonderzoek

Het veldonderzoek is een onderzoeksstrategie waarmee in een nogal realistische onderzoekssituatie, in een 'veld', gegevens worden verzameld bij onderzochten in hun eigen omgeving, de *veldbetrokkenen* en de *informanten*. Als onderzoeker neem je soms zelf deel aan hun alledaagse activiteiten en verzamel je zo gegevens over het *gedrag* en de *opvattingen* van de betrokkenen.

■ Voorbeeld 1.16

Je verzamelt bijvoorbeeld data over het spelgedrag van kleuters, het gedrag van parlementariërs jegens elkaar in verschillende nationale parlementen of het gedrag van deelnemers aan een vergadering.

Het traditionele veldonderzoek is meestal *kwantitatief*, *interpreterend* van aard. Het brengt met zich mee dat je op allerlei manieren gegevens verzamelt over allerlei aspecten. Centraal staat natuurlijk de waarneming van het gedrag zoals dat zich spontaan afspeelt; niet alleen non-verbaal gedrag, maar ook het gesproken woord.

Bezwaar daarvan is dat je als onderzoeker maar moet afwachten of er iets interessants gebeurt. Daarnaast zul je proberen allerlei documenten te pakken te krijgen die binnen het door jou bestudeerde sociale systeem circuleren. Ook bestudering van de hele materiële omgeving (huisinrichting, cafés, graffiti), hoe mensen hun wereld hebben ingericht en hoe zij bijvoorbeeld omgaan met consumptiegoederen hoort hierbij. Maar ook zul je gedrag proberen uit te lokken, al was het alleen maar doordat je in de sociale omgang betrokken wordt en daarmee ook het gedrag van anderen beïnvloedt. Als veldonderzoeker zul je dus ook vragen stellen; misschien zelfs wel eens een klein experiment uitvoeren. Er wordt dus met een veelheid aan bronnen gewerkt.

Het bureauonderzoek

Bij bureauonderzoek wordt gebruikgemaakt van reeds bestaand materiaal of reeds beschikbare gegevens. Het is een onderzoeksstrategie waarmee bestaande documenten of voor een ander doel *reeds vastgelegde gegevens* worden verzameld en geanalyseerd op inhoud. De gegevens kunnen ook 'sporen' betreffen als de *neerslag van gedrag* van mensen (afval, slijtage van vloerbedekking in musea en dergelijke). De documenten, geschriften, bestanden en 'sporen' kunnen op verschillende manieren worden geselecteerd en voor verschillende onderzoeksdoelen worden aangewend.

Inhoudsanalyse

- Bij inhoudsanalyse wordt op gestructureerde wijze gezocht naar een regelmaat in teksten of gesproken woord. Inhoudsanalyse is veel toegepast op brieven, tijdschriften, kranten, toespraken, televisiereclames, programma's van politieke partijen en verslagen van parlementaire debatten.

■ Voorbeeld 1.17

Voor inhoudsanalyse geschikte vraagstellingen zijn 'Zou de snelle opkomst van Pim Fortuyn in de Nederlandse politiek te voorspellen zijn geweest uit de pers, bijvoorbeeld uit het geleidelijk vaker vermelden van zijn naam in het halfjaar voorafgaande aan zijn dood?' en 'Is er een verschuiving in de man/vrouw rolverdeling binnenshuis af te leiden uit ontwikkelingen in reclames in de geschreven pers en uit televisiereclame?'

Secundaire analyse

- Bij secundaire analyse wordt de vraagstelling van een onderzoek beantwoord op basis van databestanden uit eerder, door anderen uitgevoerd, onderzoek. De opzet van de oorspronkelijke dataverzameling sluit niet altijd goed aan bij de eigen vraagstelling. Vooral het gebruik van gegevens uit databestanden naast elkaar, of de vergelijking van gegevens uit databestanden die op verschillende momenten zijn verzameld, kan tot inzichten of trends leiden die niet uit de oorspronkelijke analyses, waarin je je tot één databestand beperkt, naar voren zijn gekomen.

■ Voorbeeld 1.18

Heel vaak wordt secundaire analyse toegepast op gegevens die zijn verzameld in grootschalige – en vaak kostbare – enquêtes. Ook in het onderzoek van de internationale betrekkingen wordt vaak secundaire analyse verricht van verschillende databestanden die de relaties tussen staten gedurende een lange historische periode (bijvoorbeeld de negentiende en twintigste eeuw) betreffen (Hout & Pelikaan, 1995).

- *Literatuuronderzoek* hoort er in elk onderzoek bij en is soms een zelfstandige strategie. Vraagstellingen worden vaak geformuleerd omdat we op tegenstrijdigheden in publicaties van anderen stuiten. En ook als dat niet zo is, is het alleen maar efficiënt om ons op de hoogte te stellen van de stand van zaken.

■ Voorbeeld 1.19

Vraagstellingen die zich lenen voor literatuuronderzoek zijn 'Is er empirisch materiaal over verschillen tussen ouders die jonger dan 25 jaar zijn en ouders die ouder dan 30 jaar zijn als ze hun eerste kind krijgen, wat betreft ouder/kind relatieproblemen?', en 'Wat zijn de onderzoeksresultaten tot nu toe betreffende de invloeden van verschillende opvoedingsmethoden op het gaan roken van kinderen?'

Als het echt gaat om de vergelijking van de resultaten van een groot aantal onderzoeken rondom eenzelfde probleem, spreken we tegenwoordig ook wel van *meta-analyse*.

■ Voorbeeld 1.20

Een vraagstelling die zich voor meta-analyse leent is: 'Wat leert ons de vergelijking van de vele onderzoeken in binnen- en buitenland naar de invloed van homogene/heterogene groepering van leerlingen op hun schoolprestaties?'

■ ■ ■ 1.7.2 De methode

Een *methode* is een algemene werkwijze om gegevens te verzamelen of te analyseren. Hiervoor noemden we er al enkele.

Een *techniek* is een specifieke procedure die behoort bij het verzamelen en analyseren van gegevens. Meestal zijn daarvoor speciale *instrumenten* ontwikkeld, zoals een vragenlijst bij een schriftelijke of mondelinge vraagmethode.

Onderzoeksmethoden zijn onder te verdelen naar dataverzamelmethode en data-analysemethoden.

Methoden voor dataverzameling

Dataverzamelmethode worden gebruikt voor het verzamelen van onderzoeksgegevens (de tweede onderzoeksfase) en data-analysemethode worden gebruikt voor het analyseren van de verzamelde gegevens (de derde onderzoeksfase). De overgang in het onderzoeksproces is geleidelijk. Als je voor een bepaalde methode van dataverzameling hebt gekozen, dan is daarmee ook al de eerste selectie en reductie in alle mogelijk te verzamelen gegevens teweeggebracht. Je bent daarmee eigenlijk ook aan het analyseproces begonnen.

Dataverzamelmethode zijn weer op te splitsen naar het soort van gegevens dat daarmee wordt verzameld. Vanaf subparagraaf 2.3.1 zullen we ingaan op de volgende hoofdvormen.

Inhoudsanalyse

- Inhoudsanalyse. Methoden voor het verzamelen en analyseren van inhoud van documenten en 'sporen', noemen we *inhoudsanalyse* (ook wel documentanalyse) (zie verder subparagraaf 2.3.1). Bij de toevoeging 'analyse' bij een methode voor dataverzameling moet je maar denken aan hetgeen net is opgemerkt over de geleidelijke overgang tussen beide onderzoeksfasen.

Observatiemethoden

- Observatiemethoden. Gaat het om gericht kijken (observeren) naar gedrag, handelingen en interacties, dan spreken we over *observatiemethoden*. We gaan daar in subparagraaf 2.3.2 dieper op in.

Vraagmethoden

- Vraagmethoden. Gaat het om het verzamelen van meningen, opvattingen, ideeën en belevingen van de onderzochten, dan gebeurt dat meestal door het stellen van vragen: zowel door mondelinge als door schriftelijke vragen. In subparagraaf 2.3.3 behandelen we deze *vraagmethoden*.

Methoden voor data-analyse

Bij *analysemethoden* maken we een onderscheid tussen kwalitatieve en kwantitatieve analysemethoden. In paragraaf 3.2 zullen we nader ingaan op met name kwantitatieve analysemethoden.

Kwalitatieve analysemethoden

- Kwalitatieve analysemethoden gebruiken we voor het analyseren van teksten en van video- of audiomateriaal. Meestal worden daarvan eerst tekstbestanden gemaakt die vervolgens geanalyseerd worden op bepaalde begrippen.
- Kwantitatieve analysemethoden gebruiken we voor het analyseren van cijfermatige (of tot getallen gereduceerde) gegevens, zoals de aantallen, de omvang en het voorkomen van waargenomen verschijnselen. De bekendste kwantitatieve technieken zijn de statistische analysetechnieken die in vele varianten voorkomen (zie onderzoeksfase 3).

Kwantitatieve analysemethoden

■ ■ ■ 1.7.3 Relatie strategie en methode

Er bestaat veelal een duidelijke relatie tussen de gekozen onderzoeksstrategie en de benodigde methode(n), zie tabel 1.1.

- Bij het experiment kan voor het verzamelen van gegevens zowel gebruik worden gemaakt van de vraagmethode als van de observatiemethode.
- In een enquête bedient de onderzoeker zich altijd van de vraagmethode.
- Bij veldonderzoek worden meestal verschillende methoden in onderlinge afstemming toegepast.
- In bureauonderzoek met bestaand materiaal wordt meestal een vorm van inhoudsanalyse, secundaire analyse of literatuuronderzoek gebruikt.

Tabel 1.1 Strategieën en methoden

Strategie	Methode	Gegevens	Omgeving	Eenheden	Tijdstip
Experiment	Observatie, vraagmethode	Gedrag, opvattingen	Laboratorium, veld	Groepen proefpersonen: (relatief) kleine aantallen	Heden
Enquête	Vraagmethode	Opvattingen	Bureau, veld	Groepen respondenten: (relatief) grote aantallen	Heden en verleden
Veldonderzoek	Diverse methoden	Gedrag, opvattingen	Veld	Enkele groepen of één groep	Heden
Bureauonderzoek	Inhoudsanalyse, secundaire analyse, literatuurstudie	Neerslag van gedrag opvattingen	Bureau, en archief, bibliotheek en databank	Alles mogelijk	Verleden

Bron: Hutjes & Van Buuren (1992)

Onderzoeksstrategieën

Onderzoeksstrategieën (experiment, enquête, veldonderzoek en bureauonderzoek) omvatten methoden voor het verzamelen en analyseren van gegevens. We kunnen onderscheid maken naar de aard van de gegevens, de onderzoeksomgeving, het aantal te onderzoeken eenheden en het tijdstip van onderzoek.

Dataverzamelmethode kunnen we onderverdelen naar het soort van gegevens dat daarmee wordt verzameld (gedrag of opvattingen, schriftelijk of mondeling) en de hoeveelheid procedurele controle. Analysemethoden kunnen we onderscheiden naar kwalitatieve en kwantitatieve methoden.

■ ■ ■ 1.8 Hoeveel onderzoeken?

Gebrek aan tijd is soms niet te verhelpen, maar je kunt wel proberen er iets aan te doen: de omvang afbakenen en een tijdpad maken. Dat zijn dan de laatste twee stappen van het onderzoeksplan.

De hoeveel-vraag houdt in dat alle genoemde onderdelen van het plan afgebakend worden. Je kunt het doel van je onderzoek beperkt houden of ruimer stellen. Je kunt genoegen nemen met een minder diepgaande onderbouwing van je kennis of het onderzoek beperken tot een kleiner stukje te verklaren werkelijkheid, of door een relatie tussen minder variabelen te kiezen. Je kunt het object van onderzoek nauwer begrenzen, of juist uitbreiden. En ten slotte kun je kiezen voor meer of minder arbeidsintensieve strategieën.

■ Voorbeeld 1.21

Ze uitvoerige enquêtes of de uitvoering van een zuiver experiment zijn om uiteenlopende redenen (tijdgebrek, kosten van onderzoek, benodigde ervaring en voorbereiding, benodigde hoeveelheid data) meestal minder goed mogelijk.

Het maken van het onderzoeksplan met een tijdpad helpt je fasen in het onderzoek te onderscheiden. Om nu niet te verdrinken in de hoeveelheid werk die voor je ligt, kun je je project stap voor stap aanpakken, waarbij je steeds probeert zowel het doel dat je in een fase moet bereiken, als de tijd die je ervoor wilt nemen, vast te stellen. Sluit elke fase af met een afgerond stuk tekst en bespreek dat met je begeleider. Het vastleggen van momenten van bespreking en oplevering bevordert de voortgang van je project.

■ ■ ■ Samenvatting

Aan het eind van de eerste onderzoeksfase (onderzoeksplan maken) moet je een beknopt overzicht hebben van de invullingen en keuzen van alle bestanddelen van het onderzoeksplan.

Je wilt een krachtig en nauwkeurig antwoord kunnen geven op de acht vragen: waarover, waartoe, waarom, wat, waar, wanneer, hoe en hoeveel ga ik onderzoeken.

Heb je gewerkt met het computerprogramma, dan zal het programma het onderzoeksplan voor je samenvatten en kun je dat gebruiken.